

**TÜRKİYE'DE KORUMA SORUNUNUN
YAPISAL ANALİZİ**

PROF.DR. S.METE ÜNÜGÜR

TÜRKİYE'DE KORUMA SORUNUNUN YAPISAL ANALİZİ VE BİR KORUMA EYLEM PLANI MODELİ ÖNERİSİ

1- GİRİŞ

Hızlı ve plansız büyümenin, kentleşme ve sanayileşmenin çarpık yapılaşma sürecinde, doğal ve kültürel değerlerimiz inanılmaz bir biçimde yok olmakta ve Türk insanının yaşam sınırları giderek daralmaktadır.

1950 lerde başlayan ve 1960 sonrası hızlanan kırsal alandan kente olan dramatik demografik hareket; önce kentlerimizi, sonra da plansız ve çarpık sanayileşme ile birleşip ; yayılarak, doğal ve kültürel çevremize yönelik ciddi ve tehditkar sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.(U.N. 1976)

Sorunun 1950 den başlayarak, gecekondulaşma, düzensiz-plansız yapılaşma, sağlıksız endüstrileşme ve her türlü çevre kirlenmesi örnekleri sergilenerek ve çığ gibi büyüyerek günümüze ulaşmasına karşın ; (Kongar 1976) Doğal ve kültürel çevremizin korunmasına yönelik kapsamlı düzenlemeler ancak 1965 yılında 'Asârı Atika Nizamnamesinin kanun olarak kabulünden sonra uygulamaya konulmuştur.

Bilindiği üzere koruma çabaları yasal bir düzenleme konusu olarak ilk kez Tanzimat Döneminde güncellik kazanmış ; 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinin 133.maddesi ile yalnızca kutsal ve anıtsal yapıların korunması amaçlanmıştır. 1868 de konan ve 6 maddeden oluşan ilk 'Asârı Atika Nizamnamesini, 1874 de kabul edilen ikinci, 1884 de yürürlüğe giren üçüncü ve 23 Nisan 1906 da ilan edilen dördüncü 'Asârı Atika Nizamnamesi izlemiştir. 1972 yılında Eski Eserler Kanunu'nun kabulüne kadar koruma konusunda en uzun ömürlü düzenleme olan dördüncü Nizamname daha ayrıntılı, ve kararlı bir yapı içermekte; gerek eski yapı kavramının belirlenmesi; gerekse korunması konusunda köktenci bir yaklaşım ortaya koymakta idi (Ana Britanica - 1986) 1970 li yıllar sit, 1980 li yıllar çevre koruma amaçlı girişimler ve bunlara dayalı yasal düzenlemelerle geçmesine karşın, görüldüğü gibi bugüne kadar uygulanan; koruma politikaları tek binadan sit ve çevre ölçeğine doğru kapsamda gelişirken yalnızca saklama, mani olma, sınırlama işlevlerini içermiştir. Koruma politikaları ölçek uzamında belirsiz kalmış; öz'de ise neyin, niçin, ne kadar, nasıl, kimin için, kimin tarafından korunacağı belirlenmediği için, getirilen çerçeveler toplum dinamiğine yenik düşmüştür.

Oysaki koruma tek boyutlu ve determinantlı bir olgu değildir. Eytışimsel bir yapıya dayandırılmalı, koşullara bağlı olarak geliştirilmeli ve karşıtı ile anlamlandırılmalıdır. Koruma politikaları idealist-romantik değil gerçeğçi-uzlaşmacı olmak zorundadır. Örneğin koruma ve imar planları birlikte ele alınmalı ve koruma politikaları koruma ve imar etme tez ve antitezinden oluşan bir senteze oturtulmalıdır. Niyet düzeyinde ortaya konulan amaçlar peşinde koşmak yerine, kısa ve uzun vadeli hedefler saptamalı; bu hedeflere erişmek için, fiziksel, parasal, teknolojik vb. kaynakların nasıl, hangi ölçekte, niçin, kim tarafından kullanılacağına ilişkin eylem planlarına yönelmelidir. (Turgut 1991)

2 - KORUMA SÜRECİNİN ÇOK BOYUTLU YAPISI

Koruma çabaları çevre bileşenlerini desteklemeli; fiziksel ve sosyo-kültürel koruma öğelerini içermeli; toplum önceliklerine cevap verebilmeli ve aynı zamanda yaşam koşullarının organizasyonunu sağlamalıdır. Böyle karmaşık bir yapıya sahip olan koruma süreci örneğin merkezi idarenin alt yapı; yerel yönetimin koruma imar çalışmaları; kullanıcıların bina-tamir ve bakımı, yatırımcıların yapım çabaları gibi çevrenin bütünündeki kollektif uygulamaları kapsamalı ve koordine edebilmelidir. Kısaca koruma girişimleri içerik, ölçek, davranış ve zaman gibi farklı bileşenleri içeren, her seferinde kendine özgü ve farklı bir temele dayandırılmalıdır. Bu nedenle koruma sürecinin yapısal analizi ancak bu temel bileşenlerin çözümlenmesi ile olasıdır. (Ünügür-Turgut 1989)

2.1-KORUMA SÜRECİNDE ÖLÇEK BOYUTU

Çeşitli sistem açılım seviyelerinde farklı koruma-imar eylemleri sözkonusudur. Koruma süreci müdahale biçimine bağlı olarak ;

- Bölge
- Kent
- Mahalle
- Bina Grubu
- Bina

gibi farklı kapsamlarda yoğunlaşabilir.

Korumanın kapsamının yanısıra uzamının belirlenmesi de önem taşımaktadır. Nelerin korunup, nelerin değiştirileceğinin irdelenmesi "Korumanın Uzamını" oluşturmaktadır. Örneğin bir kentsel koruma sürecinde, binalar korunabilir alt yapı değiştirilebilir veya tam tersi olabilir.

Bu nedenle koruma uzamı ;

- Ulaşım sistemi
- Altyapı
- Üstyapı
- Kentsel Ekipman
- Sosyal Ekipman

gibi farklı sistem nodlarında ele alınmalıdır.

Bir koruma sürecinin ölçek boyutu "kapsam" ve "uzam" sıklıklarının oluşturduğu bir matris ile betimlenebilir. Örneğin altyapı sorunları farklı sistem açılım seviyelerinde farklı anlamlar taşıyacaktır. "Alt Yapı" kavramı bina ölçeğinde tesisat anlamına gelirken bölge ölçeğinde kanalizasyon, su enerji ve iletişim kanallarını içermektedir.

2.2-KORUMA SÜRECİNDE İÇERİK BOYUTU

Genelde "içerik" "Dinamik ve belirleyici koşullar bütünü" olarak tanımlanabilir. Koruma sürecinde ise "içerik" koşullar ve neyin,niçin yapıldığını belirten determinantları ve hedefleri içermektedir.

Koruma sürecinin içeriğini oluşturan koşullar ;

- Parasal
- Teknolojik
- Yasal
- Kültürel
- Çevresel (coğrafik, jeolojik, topografik vs)

vb. şekilde açılabilir.

Koruma sürecinin hedefleri ise aşağıdaki gibi gruplandırılabilir.

- İntegrasyon
- Seperasyon
- Akkültürasyon
- Sıhhileştirme

Her ölçekteki (Bölge,kent,çevre,sit,bina) koruma sürecinin kendine özgü ve farklı koşul ve hedeflerinin olması, her özgün uygulamada içeriğin yeniden belirlenmesi gereğini vurgulamaktadır. (Newton 1976)

2.3-KORUMA SÜRECİNİN DAVRANIŞ BOYUTU

"Davranış" genelde "birşeyin yapılma biçimi" anlamını taşımakta;koruma sürecinde ise rol alanları ve eylem biçimlerini belirtmektedir.Koruma eylemi girişimleri aşağıdaki gibi gruplanabilmektedir.

- Konservasyon
- Liberasyon
- Restorasyon
- Renovasyon
- Rekonstrüksiyon
- Revitalizasyon (UNCHS 1986)

Her koruma sürecinde bu eylem biçimleri var olan koşullar, sosyal tercihler ve kamu önceliklerine bağlı olarak farklı ağırlıklar taşıyabilmektedir. Diğer yandan "Davranış" katılımlara ve rol alanlara bağlı olarak da farklı anlamlar kazanabilir. Başka bir deyişle, koruma adımlarının nasıl ve kimin tarafından yerine getirileceği koruma sürecinin en önemli faktörlerindedir. Koruma sürecinde rol alanlar aşağıdaki gibi gruplanabilir.

- * Kamu
 - Merkezi İdare
 - Yerel İdare
- * Kullanıcı örgütleri - sivil örgütler
- * Kullanıcı
- * Yatırımcı
- * Girişimci
- * Yapımcı (Madennin, 1982)

Bu rol alanlar farklı koruma adımlarında farklı görevler üstlenebilirler. Örneğin yatırımcı ve girişimcilerin pazar değeri olan yerlerde renovasyon çalışmalarına istekle katıldıkları buna karşın altyapı ile ilgili rekonstrüksiyon ve konservasyon çalışmalarından uzak durdukları bilinmektedir.

2.4- KORUMA SÜRECİNDE ZAMAN BOYUTU

Koruma süreci zaman içinde dinamik, akıcı ve değişken özellikler göstermeli, örneğin zamanla değişen koşullara bağlı olarak değiştirilebilmelidir. Zira koruma da hedefler belli bir periodu kapsadığından ; bu süre içinde, korumanın içerik ve kapsamına ilişkin bileşenleri dramatik bir biçimde değişmektedir. Bu nedenle zaman koruma yaklaşımlarının temel bir boyutu olarak ele alınmalıdır.

Bu dönüşümsel nitelikli zamana ilişkin boyutlar

- Doğrusal
- Salınımsal
- Helezonik (Altman, Oxley 1985)

karakteristikler göstermektedir.

Diğer taraftan bir "Koruma Süreci" birbirini tanımlayan ve izleyen doğası ile farklı süreç adımlarını içermektedir. Bu süreç adımlarını tanımlamak için çeşitli sınıflandırmalar geliştirilmiştir.

Planlamanın hem düşey ve hemde yatay strüktürünü içeren aşağıdaki açılım koruma strateji ve politikalarının geliştirilmesi için uygun bir çerçeve olarak görülmektedir.

Veri Toplama
Veri İşleme
Analiz
Sistem Tanımlama
Kavram Geliştirme
Sistem Geliştirme
Sentez
Değerlendirme
Model
Karar
Gerçekleştirme (Kline-Lifson 1971)

Koruma sürecine ilişkin tüm değişkenlerinin doğrusal, salınımsal, helezonik dönüşüm biçimleri bu etaplarda yer alacaktır.

3- TÜRKİYE'DE KORUMA SORUNU İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Koruma yaklaşımları, finansman, örgütlenme, üretim gibi farklı alanlarda ve planlama gerçekleştirme ve uygulama gibi farklı adımlarda alınması gereken kritik kararları içeren karmaşık bir yapı içinde çeşitli katılım ve işbirliğini gerekli kılmaktadır. Olanak ve kaynakların kullanımındaki bu kararlar "Karar Verme Modeli" olarak adlandırılan bir mekanizma oluştururlar.

Genel olarak bilindiği gibi karar alma modelleri

- Bürokratik/Merkez
- Anarşik /Bireysel
- Partizan /Toplumsal
- Tüketici /Pazar

kökenli modeller olarak sınıflandırılabilirler. Bütün bu modeller Türkiyede ki koruma amaçlı girişimlerde bilinçli/bilinçsiz olarak uygulanmaktadır.

Fakat bu kısa irdeleme bile; sadece tek bir sektör tarafından alınmış kararlara dayandığı için bu modellerin tek başlarına yetersizliğini göstermektedir. Örneğin bürokratik modelde devlet; anarşik modelde bireyler, tüketici modelde müteahhitler belirleyici olmakta ve doğal ve kültürel değerler bir sektörün çıkarı doğrultusunda yok edilmektedir. Bu nedenle koruma sürecinin her adımında "içerik" "ölçek" ve "davranış" boyutları analiz edilerek integre bir karar mekanizmasını içeren bütünlük bir koruma modelinin geliştirilmesi gerekli görülmektedir.

Böyle bir model önerisi aşağıdaki şekilde sunulmaktadır.

Şekilde de görüldüğü gibi bir koruma süreci, doğrusal, salınımsal ve helezonik zaman skalasında ve farklı süreç adımlarında ölçek, içerik, ve davranış boyutlarını içermektedir.

4- YORUM VE ÖNERİLER

Türkiye'de şimdiki uygulanan tek boyutlu koruma girişimlerinin başarısızlığı, soruna çok boyutlu bir çözümleme ile yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda öneri model aşağıda sunulan bazı yorum ve önerileri vurgulamaktadır.

- Bir koruma süreci, endüstrileşme, kentleşme ve yapılaşma olgularından bağımsız olarak ele alınamaz. Zira herşey onu yönlendiren üst sistem determinantları ve karşıtları ile anlam taşır. Böylesi bir çok boyutlu analizden yoksun olarak geliştirilen modeller başarısız kalmaya mahkumdur.
- Kainatın değişmeyen tek kuralı değişmektir. Çevremiz zaman içinde değişecek ve buna bağlı olarak doğal ve kültürel değerlerimiz de ölçek, içerik ve davranış boyutları ile değişecektir. Bu nedenle; Neyin, ne kadar, niçin, nasıl, kim tarafından korunacağı, neyin, ne kadar, niçin, nasıl, kim tarafından değiştirileceği, ile birlikte ele alınmalıdır.
- Koruma yaklaşımları süreçlerinin her adımındaki kapsam uzam ve koşullarına bağlı olarak belirlenecek katılımcılar ve rol alanlarla eylemlerinin betimleneceği bir yapıya ve iletişim düzenine sahip olmalıdır.
- Bir koruma girişimi yerel grupların kaynaklarını organize edip harekete geçirmeli ve kamu kaynaklarını çevre kalitesinin düzeltilmesine yönelik programlara kaydırabilmelidir.
- Gerçekçi hedefleri olmayan belirsiz kapsam ve uzamda, tanımlanmamış koşullara sahip, kimin, neyi, nasıl yapacağını belirlenmediği, zamanlamadan yoksun koruma politikaları yetersiz ve başarısız olmaya mahkumdur.